

KONCEPCIA PRÁVA NA VZDELANIE V PRÁVNOM PORIADKU ČESKOSLOVENSKA V ROKOCH 1948 – 1989: PRÍPAD VALÉRIE MATULAYOVEJ

TERÉZIA ŠVEDOVÁ

ŠVEDOVÁ, Terézia. The Concept of the Right to Education in the Legal System of Czechoslovakia between 1948 and 1989: the case of Valéria Matulayová. *Historický časopis*, 2025, 73, 4, pp. 863-887, Bratislava.

The right to education is one of the fundamental rights of the next generation and its impact on the progress and prosperity of an individual and the entire society is unquestionable. The guarantee of access to education represents a positive commitment of the state to create such material, legislative and financial conditions that everyone, taking into account the imperative of equal opportunities, can further develop their abilities and knowledge in accordance with current scientific knowledge. The importance of the right to education is emphasized by the fact that this right was also incorporated into the first international human rights document – the Universal Declaration of Human Rights of 1948, but it has also found its application in a number of other international conventions. Finally, the constitutional system of Czechoslovakia also recognizes and acknowledges this right as general, universal and subject to the requirement of equality. However, education can be transformed into an instrument of state power, a space for building and strengthening the ideological foundations of society and the state, enabling the state to exercise control over the future of its citizens and their descendants. The constitutional guarantee of the right to education thus stands in contrast to the reality of one's access to education. The aim of the study is to conceptually define the right to education in its historical context, identify the international, constitutional and statutory framework of the right to education and, on this theoretical basis, reflect on the investigation and conviction of Valéria Matulayová.

Key words: Right to education. Higher education in Czechoslovakia. Socialist law. Fictitious constitutional guarantees. Equality of opportunity.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2025.73.4.10>

Pred 31 rokmi bol na pôde Organizácie spojených národov v New Yorku prijatý Dohovor o právach dieťaťa, ktorým sa zmluvné štáty zaviazali uznávať právo na vzdelanie, a to aj čo najširším sprístupnením vysokoškolského vzdelania pre všetkých podľa ich schopností,¹ pričom jedným zo základných imperatívov je aj

1 Čl. 28 ods. 1 písm. c) Dohovoru o právach dieťaťa (1994).

princíp nediskriminácie. Výkon práva na vzdelanie by tak nemal byť postavený na diskriminujúcich podmienkach či byť predmetom sankcií uplatňovaných voči dieťaťu v dôsledku postavenia, činnosti, názorov alebo presvedčenia rodičov, prípadne iných členov rodiny.² Takto koncipované právo na vzdelanie je v súlade s významom samotného procesu a výsledku vzdelávania, a to jednak z hľadiska ekonomického v rovine individuálnej, komunitnej i celospoločenskej,³ jednak zo zdravotného hľadiska,⁴ ale aj z hľadiska sociálneho.⁵ Je nespochybniteľné, že vzdelanie má enormný význam tak pre jednotlivca samostatne, ako aj pre celú spoločnosť a jej progres, preto je logické, že štáty by mali mať záujem na garantovaní, dodržiavaní a aktívnej podpore práva na vzdelanie a jeho výkonu.

Závazok štátu garantovať právo na vzdelanie by pritom mal smerovať k pozitívnemu záväzku⁶ súčasne s negatívnym záväzkom nezasahovať do práva na vzdelanie neprimeranými obmedzeniami alebo reštrikciami. Na druhej strane, kladenie prekážok v prístupe k vzdelaniu či úplné vylúčenie určitých skupín obyvateľstva z prístupu k vzdelaniu predstavujú silné mocenské nástroje, ktorými môžu vykonávatelia štátnej moci efektívne kontrolovať a formovať správanie celých generácií rodín.

- 2 GURÁŇ. Práva detí a vzdelávanie. In HORNÁ a PETŐCZ, eds. *Právo na vzdelanie a jeho kľúčové aspekty*. Bratislava 2015, s. 35-42.
- 3 Teórie ekonomického významu vzdelania začali byť predmetom záujmu ekonómov už v 60. rokoch 20. storočia a vzdelanie vnímali primárne ako „ekonomickú investíciu“. Pozornosť im bola venovaná aj v ďalších, neskorších štúdiách, ktoré vo väčšej či menšej miere nachádzali koreláciu medzi dosiahnutým vzdelaním a ekonomickým rastom. Pozri bližšie napr. NELSON a PHELPS. Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth. In *The American Economic Review*, 1996, roč. 86, č. 1/2, s. 69-75; KERN. The Value Of An Education. In *Journal of Education Finance*, 1976, roč. 1, č. 4, s. 429-467; AGHION; BOUSTAN; HOXBY et al. The Causal Impact of Education on Economic Growth: Evidence from U.S. In *Harvard Scholar* [online].
- 4 Podľa aktuálnych vedeckých poznatkov má vzdelanie pozitívny vplyv na celkové zdravie, a to najmä mentálne, pričom najmarkantnejšie výsledky sú u osôb z chudobnejšieho socio-ekonomického prostredia a tiež u žien. Pozri bližšie: GIL-LACRUZ; GIL-LACRUZ a GRACIA-PÉREZ. Health-related quality of life in young people: the importance of education. In *Health and Quality of Life Outcomes* [online].
- 5 Skúsenosť so vzdelávacím procesom buduje u jednotlivcov sociálne zručnosti a vo všeobecnosti možno konštatovať, že vzdelanie produkuje jednotlivcov, ktorí majú tendenciu viac participovať na demokratických procesoch, vrátane aktívneho zapojenia sa v rámci občianskej spoločnosti. Pozri napr.: KINGSTON; HUBBARD; LAPP, et al. Why Education Matters. In *Sociology of Education*, 2003, roč. 76, č. 1, s. 53-70.
- 6 Aktívna vzdelávacia politika, vytváranie finančne a lokalitou dostupnej siete škôl od základných až po vysoké školy, pričom konkrétna realizácia tohto aktívneho záväzku je vo veľkej miere závislá najmä od ekonomickej úrovne, ale aj hodnotového nastavenia a politického systému daného štátu.

Koncepcno-teoretické a medzinárodnoprávne vymedzenie práva na vzdelanie

Ľudské práva a slobody ako také, ich vznik, vývoj a uznanie štátnou mocou sú determinované akousi ambivalentnosťou existencie jednotlivca v spoločnosti: ľudské práva a slobody vyvažujú konflikt medzi slobodou jednotlivca a nevyhnutnosťou podriaďovať sa celku, komunite a jej pravidlám. Vo svojej podstate reflektujú reciprocitu vzťahu medzi štátom a jeho občanmi,⁷ pričom štát ich svojím právnym poriadkom zakotvuje v pozitívnom práve, ich legitimita je však odvodzovaná od vyššieho normatívneho poriadku, ktorým sa stalo prirodzené právo.⁸ Práve skutočnosť, že ľudské práva sú do určitej miery závislé od národného poriadku je nemožné pevne uchopiť ich obsah a rozsah, keďže ten závisí od sociálnej a politickej reality štátu.⁹

Na základe historického vývoja možno ľudské práva kategorizovať do troch základných skupín, resp. generácií.¹⁰ Práva prvej generácie sa vo všeobecnosti spájajú s americkou a francúzskou revolúciou a subsumujeme sem politické a občianske práva, ktorých primárnym účelom má byť ochrana jednotlivca a jeho slobody pred svojvôľou výkonu štátnej moci.¹¹ Prvogeneračné práva sú štandardne formulované negatívne (zákazom), limitujúc tak štátnu moc. Práva druhej generácie, naopak, predstavujú pozitívny záväzok štátu konať – aktívnym prístupom vytvárať podmienky na realizáciu štátom garantovaných práv.¹² Do tejto kategórie zaraďujeme penzum hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv, medzi ktoré tradične patrí aj právo na vzdelanie a ktoré sa dočkali všeobecného uznania a prijatia až po druhej svetovej vojne v súvislosti s pretrvávajúcimi sociálnymi nerovnosťami.¹³ Fundamentálnou ideou, ktorá práva tejto generácie

7 TOMUSCHAT. *Human Rights: Between Idealism and Realism*. New York 2003, s. 6-7.

8 Pôvodným zdrojom práv v období stredoveku až raného novoveku bol Boh, resp. náboženstvo. Práva teda mali teologický pôvod, tento model však, prirodzene, nebol po reformácii a v kontexte osvietených myšlienok udržateľný. Riešením sa tak stala prirodzenoprávna doktrína, na základe ktorej možno odôvodniť hranice výkonu verejnej moci v prospech obrany individuálnej slobody.

9 HODÁS. *Historický vývoj ľudských práv a ústavného štátu (a niektoré súčasné výzvy)*. Bratislava 2016, s. 20-24.

10 HODÁS, *Historický vývoj ľudských práv*, s. 33-34. Aj keď je koncept „generácií“ práv predmetom kritiky pre lingvistický význam slova, tento pojem je vo všeobecnosti vžitý s ľudskými právami. Treba však mať na pamäti, že jednotlivé generácie práv sa prelínajú a „novšia“ generácia nečiní tú predchádzajúcu obsolentnou. Jednotlivé generácie práv si vzájomne dodávajú nový, širší rozmer, než aký by mali, keby existovali len izolovane. TOMUSCHAT, *Human Rights*, s. 24-25.

11 HODÁS, *Historický vývoj ľudských práv*, s. 34.

12 TOMUSCHAT, *Human Rights*, s. 24.

13 Európske štáty pritom ku garantovaniu hospodárskych a sociálnych práv pristupovali veľmi

determinovala, je skutočnosť, že bez primeraných sociálnych istôt nie je možné vykonávať ani práva prvej generácie.¹⁴ Charakteristické je pre ne, že čo do obsahu a rozsahu sú závislé od kontextu štátu, ktorý ich garantuje, vrátane ekonomickej situácie.¹⁵ Najnovšou generáciou sú práva tretej generácie, kam zaraďujeme kolektívne práva – práva národov alebo práva solidarity.¹⁶

Právo na vzdelanie ako súčasť druhogeneračných práv je teda produktom evolučného vývoja moderného konceptu ľudských práv. Aj keď pojmové a myšlienkové základy ľudských práv, ako napríklad pojem prirodzené právo, spoločenská zmluva, človek, rozum, osoba, sloboda, majú svoje korene už v antike¹⁷ a ďalej na ne nadväzovali práce teológov a filozofov stredoveku, ktoré sa venovali najmä problematike prirodzeného práva a jeho miesta v kresťanskom učení,¹⁸ koncepcia práv a slobôd v modernom poňatí sa zrodila na prahu rozpadávajúceho sa feudálneho systému.¹⁹ Významný prelom pritom predstavovali ako americká, tak francúzska revolúcia a s nimi súvisiace dokumenty: Deklarácia nezávislosti, Virgínska deklarácia práv z roku 1776 a napokon aj francúzska Deklarácia práv človeka a občana z roku 1789. Obe revolúcie priniesli jednak nový pohľad na postavenie ľudu v kontexte výkonu moci, jednak na postavenie jednotlivca v spoločnosti. Významnou myšlienkou týchto dokumentov je rovnosť ľudí, ktorí sa rodia s neodcudziteľnými právami, vychádzajúc z prirodzeného práva.²⁰

opatrne. Napríklad vo Francúzsku im bol pridelený nejednoznačný status „politických, hospodárskych a sociálnych princípov“ a trvalo niekoľko dekád, kým bolo ich postavenie v rámci ústavného systému Francúzska vyjasnené. Základný zákon Nemecka zas len stroho a stručne konštatoval, že Nemecko má byť „sociálnym štátom“. Významný posun predstavovali ústavy demokratického Portugalska a Španielska, prijaté v druhej polovici 70. rokov 20. storočia, ktoré v katalógu základných práv integrovali aj práva druhej generácie. TOMUSCHAT, *Human Rights*, s. 27-28.

14 HODÁS, *Historický vývoj ľudských práv*, s. 35.

15 Tak sa môže pokojne stať, že právo na vzdelanie môže byť v jednom štáte realizované na kvalitatívne inej úrovni (napr. bezplatné vysokoškolské štúdium) ako v inom štáte, ktoré toto právo rovnako garantuje vo svojom ústavnom poriadku. TAMUSCHAT, *Human Rights*, s. 28.

16 Začali sa objavovať až v druhej polovici 20. storočia a vzhľadom na svoj obsah vyžadujú medzinárodnú spoluprácu a nepoživajú tak široké uznanie ako práva prvej, resp. druhej generácie. Pozri bližšie: HODÁS, *Historický vývoj ľudských práv*, s. 36-38.

17 HORN. Antika. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava 2017, s. 2.

18 HONNEFELDER. Kresťanstvo a stredovek. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 7-10.

19 HODÁS, *Historický vývoj ľudských práv*, s. 22-23.

20 Pozri bližšie: BRUNKHORST. Deklarácia nezávislosti Spojených štátov a Virgínska deklarácia práv z roku 1776. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava 2017, s. 108-109, BRUNKHORST. Francúzska revolúcia a Deklarácia práv človeka a občana z roku 1789. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava 2017, s. 117-121.

Idey francúzskej revolúcie a osvietenskej filozofie sa šírili ďalej po Európe. Medzi inými významne inšpirovali formovanie a konečnú podobu prvej jednotnej belgickej ústavy z roku 1831. Tá ako prvá ústava na európskom kontinente v sebe integrovala katalóg ľudských práv a základných slobôd pozostávajúci z občianskych a politických práv a slobôd,²¹ medzi ktoré bola zaradená aj *sloboda* vzdelania, pričom text ústavy explicitne garantoval bezplatnosť vzdelania.²² Revolučné zmeny sa nevyhli ani Habsburskej monarchii, kde sa objavujú prvé snahy o uznanie ľudských práv už v počiatkoch revolúcie v roku 1848.²³ Po potlačení revolúcie vojenskou cestou a po prijatí reštriktívnych opatrení v ríši, ktoré vyústili k zavedeniu absolutistického režimu, boli ľudské práva, najmä v časti politických práv, predmetom nevôle zo strany panovníka.²⁴ K zmene došlo až po roku 1860 v súvislosti s postupným obnovovaním, resp. zavádzaním konštitučných prvkov vládnutia do ústavného poriadku monarchie vrátane občianskych a politických práv, ktoré boli predmetom viacerých právnych predpisov.²⁵ A tak, po roku 1867 ústavný poriadok oboch častí Rakúsko-Uhorska garantoval slobodu vzdelávania, nie však právo na vzdelanie. Jednotlivec mal teda možnosť vzdelávať sa, absentoval však pozitívny záväzok štátu aktívne zabezpečovať prístup k vzdelaniu.²⁶

21 HODÁS, *Historický vývoj ľudských práv*, s. 176.

22 Čl. 17 Ústavy Belgicka (1831).

23 V rámci tzv. marcových zákonov, ktoré sa stali súčasťou uhorskej historickej ústavy, nájdeme aj zákonné články zavádzajúce rovnosť, občianske či politické práva. V rakúskej časti monarchie boli ľudské práva a rovnosť pred zákonom imanentnou súčasťou tzv. Pillersdorfovej ústavy, ktorá bola prijatá a podpísaná panovníkom v apríli 1848, avšak nenadobudla platnosť. Porovnaj: RYCHLÍK; POKORNÝ a ZELENKOVÁ. *Dějiny Slovenska*. Praha 2024, s. 215-219; MALÝ. Stopadesáté výročí vydání prosincové ústavy. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2, s. 62.

24 Právne predpisy prijaté v období tzv. Bachovho absolutizmu (1849 – 1860), ako napríklad Stadionova ústava z roku 1849 (ktorá nikdy nenadobudla účinnosť) či Silvestrovské patenty z roku 1851 len potvrdzovali občiansku rovnosť a náboženskú slobodu, z dôvodov spočívajúcich v charaktere samotného režimu však politické práva (najmä právo zhromažďovacie či združovacie) boli značne obmedzené. Pozri napr.: MALÝ, Stopadesáté výročí, s. 62-64.

25 Najprv to boli zákony rozmanité – prvogeneračné práva. Napokon bol v rámci tzv. Decembrovej ústavy, ktorá bola vydaná s platnosťou pre Predlitavsko, prijatý aj základný zákon štátu č. 142/1867 r. z. o všeobecných právach štátnych občanov v kráľovstvách a zemiach. Pozri bližšie: MALÝ, Stopadesáté výročí, s. 62-64. V uhorskej časti monarchie bola situácia komplikovanejšia, keďže uhorský snem neprijal tzv. Februárovú ústavu (patenty č. 20, 21 a 22/1861 r. z.) a zotrúval v stave tzv. ústavného provizória až do rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867, keď bol obnovený ústavný poriadok historickej ústavy vrátane marcových zákonov. Pozri napr.: GÁBRIŠ. Zrod moderného uhorského konštitucionalizmu. In *Na ceste k modernej ústave: zborník Filozofickej fakulty UK*. Bratislava 2017, s. 167-175; RYCHLÍK; POKORNÝ a ZELENKOVÁ. *Dějiny Slovenska*, s. 249.

26 Ustanovenie § 2 zákonného čl. XIX/1848 o uhorskej univerzite garantovalo možnosť slobod-

Vývoj konceptu ľudských práv v 19. storočí a na začiatku 20. storočia nevedčal univerzálnosti ani prirodzenoprávnemu poňatiu ľudských práv a nebol ani predmetom širokého uznania medzi štátmi. Línie politicko-spoločenského diskurzu sa začali koncentrovať špecificky na politické a sociálne práva. Socializmus vo svojej ranej fáze zvyrazňoval kolektívne práva, resp. práva občanov. Robotnícke hnutie v Európe v 19. storočí kladlo dôraz na slobodu danú štátom, resp. slobodu v štáte, nie slobodu od štátu. Možno teda konštatovať, že robotnícke hnutie vnímalo potrebu aktívnej participácie štátu v oblasti zabezpečenia práv a slobôd občanov, čo v konečnom dôsledku odôvodňovalo nevyhnutnosť získať kontrolu nad výkonom štátnej moci.²⁷

Problematickou ľudských práv sa vo svojom diele ako jeden z mála filozofov 19. storočia zaoberal Karol Marx. I keď svojím postojom v zásade kritizoval koncept ľudských práv,²⁸ vnímajúc ich ako prejav egoistických a kapitalistických pomerov,²⁹ paradoxne práve táto kritika viedla k rozšíreniu spočiatku liberalisticky uchopených ľudských práv o sociálny rozmer.³⁰ Podľa Marxa ľudské práva boli vystavané hierarchicky tak, že právo vlastníť majetok stojí nadradené ostatným právam, čo sa prejavuje aj vo faktickej nerovnosti ľudí, ktorých možnosť realizovať svoje práva a slobody sa tak odvíja od ich majetkového postavenia.³¹ Ak sa dôsledne pozrieme na Marxovu kritiku kapitalistických pomerov vzhľadom na ich dopad na robotnícku triedu, je zrejmé, že Marx týmto formu-

ne si zvoliť predmet vzdelávania, ako aj to, od koho vzdelávanie dostane. Na druhej strane, základný zákon štátu č. 142/1867 r. z. o všeobecných právach štátnych občanov v kráľovstvách a krajinách zastúpených v ríšskej rade v ustanovení čl. 18 mal každý občan právo slobodne si zvoliť vzdelanie.

- 27 HOFFMANN. „Dlhé“ 19. storočie a prvá svetová vojna. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava 2017, s. 125-127. Určitý myšlienkový posun k chápaniu individuality a univerzálnosti ľudských práv možno badať po Dreyfusovej afére z konca 19. storočia a založení Ligy na obranu práv človeka a občana. K Dreyfusovej afére pozri napr.: READ. *The Dreyfus Affair: The Scandal That Tore France in Two*. New York 2012.
- 28 V podobe, v akej boli formulované na konci 18. storočia vo Francúzsku a Severnej Amerike. Pozri bližšie: MARX. On Jewish Question. In *The Collected Works of Karl Marx*. Hastings 2016, s. 44.
- 29 Vo svojom diele *O židovskej otázke* Marx kritizuje ľudské práva (*droits de l'homme*), ktoré nazýva aj buržoáznymi právami, ako práva egoistického človeka, individualistu oddeleného od spoločnosti a komunity. Pozri bližšie: MARX, On Jewish, s. 46-51.
- 30 Porovnaj: LOHMANN. Karol Marx. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava 2017, s. 84; SICHEL. Karl Marx and the Rights of Man. In *Philosophy and Phenomenological Research*, 1972, roč. 32, č. 3, s. 355-356.
- 31 SICHEL, Karl Marx, s. 355-356. O faktickej nerovnosti v buržoáznej spoločnosti Marx pojednával napríklad aj vo svojej Kritike programu Sociálnodemokratickej robotníckej strany Nemecka (SDAP), známom ako gothajský program (*Gothaer Programm*). Pozri bližšie: MARX. *Critique of the Gotha Program*. Oakland 2023, s. 58-59.

luje požiadavku na dôstojný život robotníkov.³² Marx sa vo svojom diele dotkol aj problematiky práva na vzdelanie; v *Kritike gothajského programu* poukazoval na to, že determinantom prístupu k vzdelaniu vo vtedajšom Nemecku malo byť práve majetkové postavenie, a teda že sociálna nerovnosť sa prejavovala aj v nerovnosti možností vzdelávať sa. Poukazujúc na skutočnosť, že na bezplatné vzdelávanie bohatších vrstiev spoločnosti prispievajú svojimi daňami aj sociálne slabšie vrstvy, kritizoval aj koncept bezplatného vzdelávania.³³

Na prelome storočí mal v ďalšom formovaní a vývoji konceptu ľudských práv a najmä sociálnych a hospodárskych práv nezanedbateľný význam aj postoj cirkevných autorít k problematike ich ukotvenia a dodržiavania. Cirkev až do 20. storočia zotrúvala na svojom prísne odmietavom stanovisku k hnutiu presadzujúcemu ľudské práva.³⁴ Miernejšie stanovisko začali cirkevné štruktúry zaujímať v súvislosti so sociálnou nerovnosťou a nespravodlivosťou, ktoré prišli ruka v ruku s industrializáciou v druhej polovici 19. storočia. Základom kresťanskej sociálnej náuky sa stala encyklika pápeža Leva XIII. *Rerum Novarum*, v ktorej pápež explicitne uvádza základné sociálne práva a explicitne spomína aj význam vzdelania v kontexte nevyhovujúcej detskej práce.³⁵

Z hľadiska akceptovania idey ľudských práv bola pre cirkev akiste formujúca aj skúsenosť s totalitnými režimami 20. storočia, avšak úplný obrat nastáva až v druhej polovici 20. storočia po ukončení druhej svetovej vojny. Pápež Ján XXIII. vydal v roku 1963 tzv. cirkevnú Magnu chartu ľudských práv (encykliku *Pacem in terris*), v ktorej uznal univerzálnosť, nedotknuteľnosť a nescudziteľnosť ľudských práv,³⁶ pričom do rámca práv bolo výslovne zaradené aj právo na vzdelanie, a to aj na úrovni vyššieho vzdelania.³⁷ Cirkev teda od polovice 20. storočia nielenže začala uznávať koncept ľudských práv, ale sa začala aj ak-

32 Tento motív je prítomný v Marxovej rozprave o postavení robotníka v spoločnosti aj v diele *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, keď napríklad v stati o mzde kritizuje zákonitosť vzájomných vzťahov medzi robotníkom, zredukovaným na ponúkaný produkt, a kapitalistom snažiacim sa maximalizovať svoj zisk. MARX. *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. In *Univerzita Karlova* [online].

33 MARX, *Critique*, s. 70-72. Vo všeobecnosti je z Marxovej rozpravy citel'ný utilizačný vzťah k vzdelaniu.

34 Slobodu cirkiev v podstate vnímala ako svojvôľu a ideu ľudských práv, slovami pápeža Leva XIII., ako „bezuzdnú náuku o slobode“. Bod 35, Encyklika pápeža Leva XIII. o kresťanskej ústave štátov *Immortale Dei*, 1. 11. 1885.

35 Bod 42, Encyklika pápeža Leva XIII. o kapitáli a práci *Rerum Novarum*, 15. 5. 1891.

36 Bod 9, Encyklika pápeža Jána XXIII. o nastolení univerzálneho mieru v pravde, spravodlivosti, láske a slobode *Pacem in terris*, 11. 4. 1963.

37 Právo na vzdelanie je pritom systematicky predradené nielen pred politické práva, hospodárske práva, ale aj pred právo uctievať Boha. Bod 13, Encyklika pápeža Jána XXIII. o nastolení univerzálneho mieru v pravde, spravodlivosti, láske a slobode *Pacem in terris*, 11. 4. 1963.

tívne³⁸ podieľať na jeho ukotvení,³⁹ pričom v nezanedbateľnej miere prispela aj k uznaniu druhogeneračných práv.

Ako sme už naznačili, významný posun vo vývoji ľudských práv vo všeobecnosti, ale aj samotného práva na vzdelanie predstavoval zvrat v myslení a vnímaní ľudských práv po druhej svetovej vojne. Skúsenosť s extrémnymi prejavmi neľudskosti priniesla na medzinárodnom fóre uznanie univerzálnosti ľudských práv ako akýchsi morálnych práv, ktoré musia prislúchať každému jednotlivcovi, bez rozdielu, len na základe jeho, resp. jej ľudskosti.⁴⁰ V tomto kontexte bola v roku 1945 na medzinárodnom fóre prijatá Charta OSN,⁴¹ v zmysle ktorej jedným z hlavných cieľov zakladanej medzinárodnej organizácie má byť podpora ľudských práv a základných slobôd.⁴² Následne⁴³ bol 10. decembra 1948 na pôde Valného zhromaždenia OSN prijatý prvý komplexný ľudskoprávny dokument⁴⁴ Všeobecná deklarácia ľudských práv, ktorý vo svojom článku 26⁴⁵ apeluje na

38 Svätá stolica bola jedným zo signatárov Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe v roku 1976.

39 HONNEFELDER, Kresťanstvo a stredovek, s. 10-12.

40 ZIMMERMANN. Totalitárna katastrofa a rok 1945. In POLLMAN a LOHMANN, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava 2017, s. 131-135. Porovnaj: TOMUSCHAT, *Human Rights*, s. 22-23.

41 Signatárom bolo aj Československo, pričom prezident ČSR Chartu ratifikoval v septembri 1945. Oficiálny český preklad je prílohou vyhlášky ministra zahraničných vecí č. 30/1947 Sb. o charte Spojených národů a statutu Mezinárodního soudního dvora, sjednaných dne 26. června 1945 na konferenci Spojených národů o mezinárodní organizaci, konané v San Francisku.

42 Čl. 1 bod 3 Charty Spojených národov.

43 Už v čase konania zakladajúcej konferencie, na ktorej došlo k prijatiu Charty OSN, sa ozvali hlasy volajúce po vypracovaní jednotného katalógu ľudských práv. Keďže však takáto úloha vyžadovala viac času, práce a pozornosti, bola vytvorená špeciálna komisia, ktorá napokon, ako výsledok značných kompromisov, prišla s finálnou podobou Deklarácie. Tá bola predložená Valnému zhromaždeniu na hlasovanie. Komisia sa skladala zo zástupcov z rôznych právnych systémov: Austrálie, Belgicka, Bieloruska, ZSSR, Čile, Číny, Egypta, Francúzska, Indie, Iránu, Libanonu, Panamy, Filipín, Spojného kráľovstva, USA, Uruguaja a Juhoslávie. Zloženie Komisie istým spôsobom reflektovalo potrebu dosiahnuť kompromis medzi odlišným vnímaním konceptu ľudských práv. Pozri bližšie: TOMUSCHAT, *Human Rights*, s. 22- 23; STANFIELD. Parental choice and the right to education: Revisiting Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights. In *UNESCO* [online], s. 5.

44 Všeobecná deklarácia ľudských práv nemá, vzhľadom na svoj charakter deklarácie, právnu záväznosť. Aj napriek tomu je však jej význam nesporný, keďže v čase svojho prijatia bola prvým kompromisným medzinárodným dokumentom, od ktorého obsahu sa odvíjali neskôr prijaté právne záväzné dokumenty, ako napríklad Medzinárodný pakt o sociálnych, hospodárskych a kultúrnych právach z roku 1966.

45 „1. Každý má právo na vzdelanie. Vzdelanie nech je bezplatné aspoň v začiatkových a základných stupňoch. Základné vzdelanie je povinné. Technické a odborné vzdelanie nech je všeobecne prístupné a vyššie vzdelanie má byť rovnako prístupné každému podľa jeho schopností.

členské štáty, aby zachovávali právo na vzdelanie, čím právo na vzdelanie po prvýkrát získalo medzinárodné uznanie a naplnenie. Samotné znenie, resp. formulácia práva na vzdelanie bola predmetom komplexnejšej diskusie Komisie pre ľudské práva pripravujúcej text Deklarácie.⁴⁶ Značný význam má 4. veta ods. 1, ktorá apeluje na sprístupnenie vyššieho vzdelania všetkým, len na základe ich schopností. I keď Československo spoločne s ďalšími štátmi v sovietskej sfére vplyvu napokon Deklaráciu nepodpísalo, dokument bol napriek tomu prijatý 48 hlasmi.⁴⁷ Po prijatí Deklarácie začalo OSN s prácami na medzinárodnom ľudskoprávnom dokumente, ktorý by mal právne záväzný charakter a ktorý by podrobnejšie rozpracoval zásady vyjadrené v jednotlivých článkoch Všeobecnej deklarácie ľudských práv. Vypracovať právne záväzný dokument napokon trvalo temer 20 rokov, keďže prípravy brzdili značne odlišné stanoviská dvoch protichodných táborov; kým niektoré štáty vnímali a vykládali pojem ľudských práv užšie, a to tak, že mal zahŕňať len práva prvej generácie, krajiny tzv. východného bloku (ale aj niektoré štáty Ázie či Latinskej Ameriky) sa zasadzovali za rozšírenie medzinárodného katalógu ľudských práv aj o sociálne, hospodárske a kultúrne práva. Napokon bolo rozhodnuté, že druhogeneračné práva budú súčasťou katalógu a ako politický kompromis bolo následne rozhodnuté, že namiesto jedného dokumentu budú vytvorené dva osobitné pakty; a tak v roku 1966 vznikli Pakt o občianskych a politických právach a Pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach.⁴⁸ Pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach bol riadne ratifikovaný a vzhľadom na Československý právny poriadok vstúpil do platnosti v roku 1976. Článok 13 Paktu bol osobitne venovaný právu na vzdelanie, pričom vyššie vzdelanie malo byť sprístupnené pre všetkých podľa ich schopností, apelujúc na postupné zavádzanie bezplatného vysokého školstva. V tejto súvislosti je však nevyhnutné podotknúť, že vzhľadom na dynamiku vzá-

2. Vzdelanie má smerovať k plnému rozvoju ľudskej osobnosti a k posilneniu úcty k ľudským právam a základným slobodám. Má napomáhať k vzájomnému porozumeniu, snášanlivosti a priateľstvu medzi všetkými národmi a všetkými rasovými i náboženskými skupinami, ako aj k rozvoju činnosti Spojených národov pre zachovanie mieru. “

- 46 K tomu pozri bližšie napríklad: STANFIELD, Parental choice, s. 5-10; ERBAN. Hlavní referát. In *30 let Všeobecné deklarace lidských práv. Sborník příspěvků přednesených na vědeckém semináři dne 8. 12. 1978*. Praha 1979, s. 13.
- 47 Dôvodom mal byť práve „kompromisný charakter“ Deklarácie, ktorá neposkytovala dostatočné záruky. Zdroj: V Paříži o Chartě lidských práv. In *Slobodné slovo*, 11. decembra 1948, s. 2. Citované podľa: 10. december 1948 – Schválenie Všeobecnej deklarácie ľudských práv Valným zhromaždením OSN. In *Ústav pamäti národa* [online]; ERBAN, Hlavní referát, s. 13. Spolu s Československom sa hlasovania zdržali Bielorusko, Saudská Arábia, Poľsko, Ukrajina, Južná Afrika, Juhoslávia, ZSSR. TOMUSCHAT, *Human Rights*, s. 23.
- 48 Porovnaj: SRNSKÁ. *Socialistická koncepce ochrany lidských práv v mezinárodním právu*. Praha 1983, s. 57; TOMUSCHAT, *Human rights*, s. 57-58.

jomného pôsobenia medzinárodného a vnútroštátneho práva, Pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach nemal ambíciu (a ani nemohol) priamo meniť vnútroštátne právo. Platnosť Paktu predstavovala len medzinárodnoprávnu obligáciu Československa a na to, aby práva garantované Paktom mali uplatnenie aj vo vnútroštátnom práve, bolo potrebné prijať príslušné vnútroštátne zákony, ktorými by došlo k napĺňaniu relevantných záväzkov. Akékoľvek neplnenie záväzkov vyplývajúcich z tohto medzinárodného dokumentu tiež nemalo praktické implikácie pre bežného občana, keďže neboli vytvorené inštitucionálne nástroje na presadenie individuálnych práv.⁴⁹

Špecificky v oblasti vzdelávania bol ešte v roku 1960 na pôde UNESCO prijatý Dohovor proti diskriminácii vo vzdelávaní. Jeho význam spočíval v tom, že explicitne zakazoval diskrimináciu v prístupe k vzdelaniu na ktoromkoľvek stupni na základe politického či iného názoru a sociálneho pôvodu.⁵⁰ Členské štáty sa prijatím Dohovoru zaviazali zrušiť právne predpisy či inštrukcie administratívneho charakteru, ako aj administratívne praktiky, ktoré diskriminujú v prístupe k vzdelaniu a takisto zabezpečiť, aby študenti neboli diskriminovaní v prijímacom procese. Základným imperatívom prístupu k vysokoškolskému vzdelaniu mali byť v zmysle Dohovoru len individuálne schopnosti.⁵¹ Aj v tomto prípade však išlo len o medzinárodnoprávny záväzok Československa a žiadne inštitucionálne záruky jednotlivcom z Dohovoru nevyplynuli.⁵² Dohovor musel byť najprv schválený Národným zhromaždením, čo sa stalo 19. decembra 1962.⁵³ Počas rozpravy k prerokovaniu Dohovoru vystúpil spravodajca zahranič-

49 SRNSKÁ, *Socialistická koncepcie*, s. 75-77; KUNZ. Uskutečňovanie Všeobecné deklarácie ľudských práv a paktu o ľudských právach v československom právnom rádu. In *30 let Všeobecné deklarácie ľudských práv. Sborník příspěvků přednesených na vědeckém semináři dne 8. 12. 1978*. Praha 1979, s. 132-136.

50 Ešte pred prijatím Dohovoru proti diskriminácii vo vzdelávaní sa problematikou zákazu diskriminácie zaoberala právne nezáväzná Deklarácia práv dieťaťa prijatá Valným zhromaždením OSN v roku 1959. Deklarácia práv dieťaťa obsahovala hneď niekoľko zásad. Jednou z nich bola aj zásada nediskriminácie, ktorá bola formulovaná trochu odlišne od Dohovoru: „Každé dieťa bez výnimky musí byť nositeľom týchto práv, bez rozdielu alebo diskriminácie na základe [...] náboženstva, politického alebo iného presvedčenia, národného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodového alebo iného postavenia, či už jeho samého alebo jeho rodiny.“ Diskriminačné dôvody boli teda špecificky rozšírené aj na presvedčenie, pôvod či iné postavenie aj rodinných príslušníkov.

51 Čl. 1, 3, 4 Dohovoru proti diskriminácii vo vzdelávaní. Porovnaj: SRNSKÁ, *Socialistická koncepcie*, s. 107-110; PETŐCZ. Inkluzívne vzdelávanie. In HORNÁ a PETŐCZ, eds. *Právo na vzdelanie a jeho kľúčové aspekty*. Bratislava 2015, s. 77-79.

52 SRNSKÁ, *Socialistická koncepcie*, s. 113.

53 Vládní návrh, kterým se předkládá Národnímu shromáždění Československé socialistické republiky k projevu souhlasu Úmluva o boji proti diskriminaci v oblasti vzdělání, přijatá v Paříži dne 14. prosince 1960 na jedenáctém zasedání Generální konference Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu. In *Poslaněcká sněmovna* [online].

ného výboru, poslanec Rudolf Müller, ktorý, paradoxne, obhajoval schválenie Dohovoru spôsobom, ktorý ignoroval dôležitú zložku zákazu diskriminácie, a to na základe politického či iného presvedčenia: „*Úmluva má humanitárny povahu a její cíle odpovídají politice socialistických zemí, prováděné v této oblasti v OSN a jiných mezinárodních orgánech. Potvrzuje zásadu Všeobecné deklarace lidských práv o právu každého člověka na vzdělání, sleduje zajištění stejného přístupu ke vzdělání a stejných podmínek při studiu všem bez rozdílu rasy, barvy pleti, jazyka, náboženství, politického smýšlení, národního nebo sociálního původu a hospodářských podmínek nebo rodu. Ve státech socialistického tábora je diskriminace v oblasti vzdělání dávno věcí minulosti. [...]*“⁵⁴ Dohovor bol riadne ratifikovaný a Československá republika ním bola plne viazaná od 14. júna 1963.⁵⁵

Právo na vysokoškolské vzdelanie ako hodnota právneho poriadku povojnového Československa

Právo na vzdelanie, a to vrátane vysokoškolského vzdelania, bolo na úrovni vnútroštátneho právneho poriadku na území Slovenka explicitne priznané prvýkrát až v roku 1948 Ústavou 9. mája.⁵⁶ Vzhľadom na dikciu Ústavy 9. mája, právo na vzdelanie bolo koncipované na prvý pohľad široko a súčasne bolo doplnené požiadavkou rovnosti všetkých občanov.⁵⁷ Výkon tohto práva však ústavný text limituje jednak schopnosťami jednotlivca a jednak potrebami celku. Ústavodarcu teda na tomto mieste, tak ako i pri mnohých ďalších garantovaných ľudských právach, pristúpil k využitiu nejednoznačného, vágneho pojmu, ktorý orgánom aplikácie práva poskytoval širokú mieru diskrecie. Podľa dobovej teórie právo na vzdelanie malo „*napomáhať zvyšovaniu kultúrnej úrovne občanov*“.⁵⁸ Prístup k vzdelaniu teda bolo možné obmedziť, pokiaľ to vyžadoval štátny záujem. V súvislosti s prístupom k vzdelaniu po formálnej stránke sú dôležité aj ustanovenia, ktoré sa venujú jeho obsahovej stránke; obsah vzdelávania mal byť v súlade so stavom vedeckého poznania, avšak nie v rozpore s ľudovodemokratickým zriadením. Štát si navyše uzurpoval dozor a vedenie nad celým výchovno-vzdelávacím systémom.⁵⁹ Ústava 9. mája tak otvorila dvere ideologizácii vysokého školstva, i keď ho formálne prisľubovala sprístupniť všetkým občanom rovnako.

54 Stenoprotokol zo 16. schôdze Národného zhromaždenia Českosloveskej socialistickej republiky. In *Poslaněcká sněmovna* [online].

55 Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky č. 276/2024 Z. z.

56 Ústavný zákon č. 150/1948 Sb., § 12 – 14.

57 Ustanovenie § 1 ods. 1 ústavného zákona č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky.

58 Pozri napr. PEŠKA. *Ústavy lidové demokratických zemí*. Praha 1954, s. 185.

59 Ustanovenie § 14 ústavného zákona č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky.

Ideologizačným tendenciám sa právo na vzdelanie nevyhlo ani v neskoršej právnej úprave socialistickej Ústavy.⁶⁰ V tomto prípade už právo na vzdelanie nadobudlo kvalitatívne širší rozmer, keďže ústavný text výslovne hovoril o sústave bezplatných vysokých škôl, čo v predošlej ústavnej úprave absentovalo. Ak sa pozrieme na čl. 24 socialistickej Ústavy izolovane, bolo by možné dospieť k záveru, že toto právo malo absolútny charakter; to však nie je korektný výklad. I keď korektív „potrieb celku“ na rozdiel od predchádzajúcej ústavnej úpravy nie je explicitne uvedený v socialistickej Ústave, vyplýva z charakteru tohto práva. Podľa dobovej teórie rozhodujúcu úlohu pri realizácii práva na vzdelanie na úrovni vysokého školstva mali mať jednak schopnosti jednotlivca a jeho vzťah k spoločnosti a jednak hospodárske a spoločenské potreby celku. Právo na vzdelanie tak v tomto kontexte nemožno chápať ako *slobodu vzdelávať sa*.⁶¹ Takýto výklad však nemožno vnímať ako súladný s tendenciami medzinárodnoprávného poňatia práva na vzdelanie, ako sme si ho načrtli v predchádzajúcej kapitole. Čl. 24 je nevyhnutné vykladať v spojení s inými článkami Ústavy, menovite s čl. 16, ktorý formuluje imperatív rozvoja vzdelania a vedeckého výskumu v duchu marxizmu-leninizmu a „v úzkom spojení so životom a prácou ľudu“ – tým sa zabezpečuje, aby bol obsah vzdelávacieho procesu v súlade so štátnou, resp. straníckou ideológiou, obdobne ako to bolo v prípade Ústavy 9. mája. Zaujímavý je aj čl. 20 Ústavy, ktorý garantuje rovnoprávnosť občanov vytváraním rovnakých možností a príležitostí vo všetkých oblastiach života, vzdelanie nevynímajúc. Takto postavené ustanovenie v zásade garantuje nediskrimináciu na základe pôvodu, majetkového či sociálneho postavenia, náboženského vyznania a pod. Na strane druhej ide naďalej o socialistické poňatie rovnoprávnosti v súlade s princípom *každému podľa jeho práce*, z čoho vyplýva, že z podmienok života občanov môže vyplývať určitá faktická nerovnosť.⁶²

Z hľadiska praktickej realizácie a výkonu práv občanov je príznačne problematické, že ústavný systém neobsahoval žiadne inštitucionálne záruky ochrany práv. V zmysle Ústavy 9. mája bola čiastočne úloha kontroly ústavnosti v štáte zverená Predsedníctvu Národného zhromaždenia, ktoré mohlo vysloviť nesúlad zákona s ústavou. O tom, či bude ústavnosť nejakého predpisu vôbec predmetom prieskumu, však rozhodovalo samotné Predsedníctvo, resp. predseda Národného zhromaždenia a jednotlivci nemali k dispozícii právne nástroje kontroly dodržiavania svojich ústavou zverených práv.⁶³ Socialistická Ústava už túto kompe-

60 Ústavný zákon č. 100/1960 Zb., § 24.

61 ZDOBINSKÝ, et al. *Československá ústava. Komentář*. Praha 1988, s. 114-116.

62 ZDOBINSKÝ, et al. *Státní právo ČSSR*. Praha 1985, s. 117-118.

63 Ustanovenie § 65 ústavného zákona č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky v spojení s ustanoveniami §§ 53, 55 zákona č. 195/1949 Sb. o spravovacom poriadku Národného zhromaždenia a ustanoveniami §§ 9, 11 zákona č. 61/1954 Sb. o spravovacom poriadku

tenciu Predsedníctvu Národného zhromaždenia ani inému orgánu nezverovala. Ústavný súd náš právny systém až do roku 1968 vôbec nepoznal, a hoci s jeho zriadením v súvislosti s federalizáciou Československa počítal,⁶⁴ nikdy zriadený nebol. Jedinou možnosťou, ako sa domôcť svojich práv (aj to až po roku 1960) bolo podanie sťažnosti v zmysle čl. 29 socialistickej Ústavy. Občanovi, ktorý by využil svoje právo, jeho sťažnosť nemala byť na ujmu.⁶⁵

Po roku 1948 prešlo vysoké školstvo v Československu výraznou ideologizáciou, ktorá bola priamym dôsledkom orientácie na sovietsky model vzdelávania. Komunistický režim sa usiloval transformovať školstvo z inštitúcie reproduktívnej buržoáznej hodnoty na nástroj budovania socialistickej spoločnosti. Vzdelanie malo už byť neutrálnou, odbornou sférou a namiesto toho sa stávalo „zbraňou“ v triednom boji. Vysoké školy sa tak museli prispôbiť ideologickým požiadavkám marxizmu-leninizmu, čo sa prejavilo najmä v obsahu výučby, personálnych čistkách a dôraze na tzv. triednu uvedomelosť študentov i pedagógov. Ideologický vplyv sovietskej pedagogiky sa prejavil aj v dôraze na centralizáciu, uniformitu a uplatňovanie princípov dialektického materializmu vo všetkých oblastiach vedy a výučby. Rigidná, dogmatická ideológia vlastná obdobiu stalinizmu sa stala vzorom aj pre československé školstvo, kde bol kladený dôraz najmä na prípravu odborníkov pre plánované hospodárstvo, nie na slobodný rozvoj a slobodnú voľbu zamerania vzdelania jednotlivca. Vzdelanie tak stratilo autonómiu a bolo podriadené politickým cieľom štátu. Povinné štúdium marxizmu-leninizmu, kontrola lojality pedagógov a študentov, eliminovanie akademických slobôd či marginalizácia niektorých odborov, ktoré nezapadali do doktríny, či podpora tých, ktoré slúžili industrializácii a hospodárskym potrebám štátu, boli typickými symptómami, ktorými sa ideologizácia vysokého školstva po roku februári 1948 prejavovala.⁶⁶

Po komunistickom prevrate muselo nevyhnutne dôjsť k radikálnej „očiste“ spoločnosti a prostredie vysokých škôl prirodzene nebolo výnimkou. Rozhodujúcu úlohu zohrali tzv. akčné výbory Národného frontu, ktoré organicky a bez právneho základu vznikali na jednotlivých školách a fakultách, pričom disponovali rozsiahlymi právomocami; ich rozhodnutia boli spätne legalizované až

Národného zhromaždenia.

64 Porovnaj: CHOVANEC. Historicko-právne východisko k vzniku Ústavného súdu SR (ústavné súdnictvo podľa úst. zák. o čs. federácii. In *Štát a právo*, 2020, č. 2-3, s. 118-129; ZDOBINSKÝ, *Československá ústava*, s. 388-389.

65 Porovnaj: ZDOBINSKÝ, *Československá ústava*, s. 128-129; PALÚŠ a TKÁČ. *Sociálno-ekonomické práva občanov ČSSR*. Bratislava 1988, s. 33-36.

66 Pozri bližšie napríklad: JAREŠ. *Akademické milieu v časech prověrek – vysoké školy v letech 1948–1956. Poválečná reforma českého vysokého školství a její kořeny*. Praha 2016, s. 151-167; CONNELLY. *Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*. Chapel Hill 2000.

v júli 1948. Cieľom pôsobenia akčných výborov v rámci čistiek bola eliminácia „nespolahlivých“ osôb – najmä nekomunistických profesorov, študentov zapojených do verejného života či osôb s „nevhodným“ spoločenským pôvodom. Aj v nasledujúcich rokoch očistné procesy pokračovali a dialo sa tak na dvoch úrovniach: preverovaním a následným vylučovaním študentov a súčasne prispôbovaním prijímacích podmienok. Dôležitým nástrojom reformy vysokoškolského prostredia sa tak stalo prijímacie konanie a tzv. študijné previerky, resp. špecificky v súvislosti s očistou slovenských vysokých škôl sa stretávame skôr s pojmom demokratizácia alebo demokratizačná akcia.⁶⁷ Uchádzači o štúdium museli prejsť politickým preverovaním, pri ktorom sa skúmal ich postoj k režimu a spoločenský pôvod. Podobne už študujúcich preverovali dotazníky a výsluchy, na základe ktorých sa rozhodovalo, či môžu tieto osoby v štúdiu pokračovať, alebo budú vylúčené. Kritériá boli nastavené tak, aby preferovali robotnícko-roľnícky pôvod, pričom niektoré školy mali priamo stanovené kvóty na počet študentov, ktorí mali byť vylúčení. V dôsledku študijných previerok, resp. demokratizačnej akcie prebiehajúcich postupne od konca novembra 1948⁶⁸ až po február 1951⁶⁹ bolo vylúčených viac než 10 000 študentov v celom Československu. Najviac postihnuté boli fakulty právnické, filozofické či sociálne, ktoré boli vnímané ako „reakčné“ alebo nevhodné pre nový režim. Opačný trend bol na novozaložených alebo pedagogických fakultách, ktoré mali priaznivejšie zloženie študentov z hľadiska ideologických kritérií. Celý tento proces predstavoval začiatok premeny univerzít na nástroj marxisticko-leninskej ideológie a formovanie novej, „socialistickej inteligencie“. Kádrové posudzovanie sa stalo jedným zo základných nástrojov ideologickej a politickej kontroly komunistického režimu v bývalom Československu, pričom neobmedzovalo len študentov vysokých škôl. Základným cieľom kádrovej politiky bolo zabezpečiť, aby sa do spoločensky významných pozícií – vrátane akademickej sféry – dostávali iba osoby, ktoré boli považované za politicky spoľahlivé. Kľúčovým kritériom bola lojalita voči komunistickej strane, triedny pôvod, spoločenské a náboženské pozadie a ochota podriaďiť sa oficiálnej ideológii. Tieto zásady sa uplatňovali

67 Marta Glossová sa vo svojom diele podrobnejšie venuje špecifikám slovenskej demokratizačnej akcie. GLOSSOVÁ. „Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium“. *Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948 – 1960*. Bratislava 2021, s. 64-66.

68 Preverovanie triedne-politického pôvodu študentov tzv. študijnými previerkami začalo na pokyn ministra školstva zo dňa 30. novembra 1948 (výnos Ministerstva školstva, vied a umení (j.č. A 235.271/48-V/1), ktorým sa dopĺňa dočasný disciplinárny poriadok pre univerzity, ako i disciplinárne poriadky všetkých ostatných vysokých škôl. Pozri bližšie: DEVÁTÁ. *Kulturně-vědní politika KSČ a ideologizace společenských oborů v letech 1945–1960*. Praha 2011, s. 60.

69 Údaj vyplýva zo záverečnej správy ministerstva školstva zo dňa 14. februára 1951. Pozri bližšie: DEVÁTÁ, *Kulturně-vědní*, s. 64.

aj pri prijímaní na vysoké školy, počas štúdia, ako aj pri rozhodovaní o ďalšom profesionálnom uplatnení absolventov. Kádrové posudzovanie študentov sa realizovalo viacerými spôsobmi. V určených obdobiach (najmä v rokoch 1949 a 1950) prebiehali masové previerky študentov, počas ktorých komisie zložené zo zástupcov komunistickej strany, škôl a bezpečnostných zložiek hodnotili „spôsobilosť“ študovať na vysokej škole. Rozhodujúcimi faktormi boli politická orientácia, triedny pôvod, členstvo v náboženských organizáciách, ako aj postoje či aktivity rodinných príslušníkov. O študentoch sa viedli záznamy, ktorých súčasťou boli kádrové posudky, ktoré zohrávali zásadnú úlohu pri prijímacom konaní i počas štúdia.⁷⁰

V období rokov 1948 – 1989 postupne vstúpili do platnosti 3 zákony o vysokých školách: zákon č. 58/1950 Sb., zákon č. 19/1966 Zb. a zákon č. 39/1980 Zb. Najprecíznejší vo formulovaní požiadaviek a predpokladov na prijatie na štúdium bol zákon z roku 1980. Zákon z roku 1950 bol veľmi strohý, čo však v praxi vytváralo subjektom participujúcim na prijímacom konaní široký priestor na voľnú úvahu pri posudzovaní uchádzačov o štúdium. Navyše, ideologický základ sa vo vysokoškolskom zákone z roku 1950 prejavoval vo viacerých aspektoch, prijímacie konanie nevynímajúc. Prijímacie konanie malo za cieľ na jednej strane formovať vyhovujúce triedne zloženie vysokoškolských študentov, na druhej strane brať do úvahy schopnosti uchádzačov a napokon aj naplňovať plán počtu prijatých študentov. Z hľadiska ústavou garantovaného práva na vzdelanie môže byť problematickou skutočnosť, že praktické aspekty prijímacieho procesu, ktorý má na prístup k vysokoškolskému vzdelaniu najzásadnejší dopad, neboli predmetom zákonnej úpravy, ale podzákonnej, vo forme nariadení, výnosov, prípadne smerníc ministra či inštrukcií povereníctva školstva. Ďalším kontroverzným prvkom prijímacieho konania bola skutočnosť, že od roku 1951 boli do procesu zahrnuté aj stredné školy; pokiaľ študenti nezískali od svojej strednej školy kladný posudok, k prihláške na vysokoškolské štúdium sa ani nedostali, čo predstavovalo významnú prekážku v prístupe k právu na vysokoškolské vzdelanie. Po miernom uvoľnení pomerov v polovici 50. rokov bol v roku 1957 proces sprísnený. Do procesu výberu uchádzačov na stredných školách bol po novom zainteresovaný zástupca príslušného mestského národného výboru. Prijímací proces bol zavŕšený pohovorom pred trojčlennou komisiou vysokej školy, ktorá mohla na pokyn rektora, resp. dekana uprednostniť triedno-politický profil uchádzača na štúdium. Takýto spôsob prijímacieho konania označilo UNESCO za zjavne diskriminačný v prospech uchádzačov robotníckeho a roľníckeho pôvodu.⁷¹ Celkovo možno prijímací proces na vysokoškolské štúdium v tomto ob-

70 Porovnaj: DEVÁTÁ, *Kulturně-vědní*, s. 55-70; GLOSSOVÁ, *Nespôsobilý*, s. 59-115.

71 Československo však reagovalo len formálnou úpravou znenia smerníc, požiadavky a podmienky mali byť naďalej realizované, tentokrát v zmysle straníckych pokynov.

dobí hodnotiť ako vysoko chaotický a netransparentný, so širokým priestorom na svojvôľu a arbitrárnosť rozhodovania. K podstatnej zmene došlo až v roku 1960, keď sa upravil spôsob hodnotenia uchádzačov a zmiernili sa dopady negatívnych posudkov stredných škôl – aj uchádzači, ktorí nezískali kladné hodnotenie svojej strednej školy, mohli byť pozvaní na prijímací pohovor.⁷² Proces podávania prihlášky na vysokoškolské štúdium prostredníctvom strednej školy, ak išlo o študenta, resp. organizácie, ak išlo o zamestnanca, prípadne miestneho národného výboru, zostal fundamentálnou súčasťou prijímacieho procesu⁷³ až do prijatia vysokoškolského zákona v roku 1990.⁷⁴ Ideologicky podfarbené boli aj dôvody na vylúčenie zo štúdia.⁷⁵

Kádrové posudzovanie malo ďalekosiahle následky na osudy tisícok mladých ľudí. Mnohí študenti boli vylúčení len na základe svojho pôvodu alebo politického presvedčenia. Tieto rozhodnutia nebolo možné napadnúť a študenti stratili nárok na vysokoškolské vzdelanie, ktoré často predstavovalo jedinú cestu k profesionálnemu a spoločenskému postupu.⁷⁶ Perzekvovaní študenti a ich rodiny čelili spoločenskej stigme, nedôvere, obmedzeným možnostiam zamestnania či cestovania. Kádrové posudzovanie priamo ovplyvňovalo atmosféru na vysokých školách. Strach z udania, donášania a politickej perzekúcie viedol k autocenzúre a poslušnosti. Kádrové posudzovanie študentov vysokých škôl

72 GLOSSOVÁ, *Nespôsobilý*, s. 38-42.

73 Zákon z roku 1950 o procese podávania prihlášky mlčí, zákon z roku 1966 v spojení s § 2 ods. 2 vyhlášky Ministerstva školstva SSR č. 28/1969 Zb. o prijímaní na štúdium na vysoké školy, ako aj neskoršia vyhláška Ministerstva školstva SSR č. 164/1975 Zb. o prijímaní na štúdium na vysokých školách podmieňuje podanie prihlášky cez riaditeľa strednej školy len v prípade žiakov škôl poskytujúcich úplné stredné vzdelanie, ostatní mohli podávať prihlášku priamo na dekanát.

74 Zákon č. 172/1990 Zb. o vysokých školách.

75 § 11 ods. 2 zákona č. 19/1966 Zb. a § 54 ods. 2 zákona č. 39/1980 Zb. Zásady pro spracovávání kádrových pořádků schválené předsednictvem ústředního výboru KSČ dne 14. července 1972. Citované podľa: NOSKOVÁ a PAŽOUT. Neperiodické publikace Ústředního výboru KSČ (faksimilová edice dokumentů). In *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR* [online]; Zásady výběru a rozmístňování posluchačů Vysoké školy politické ÚV KSČ v Praze, její fakulty v Bratislavě, připojených kursů a Vysoké stranické školy při ÚV KSSS v Moskvě schválené sekretariátem ústředního výboru KSČ dne 28. září 1971. Citované podľa: NOSKOVÁ a PAŽOUT. Neperiodické publikace Ústředního výboru KSČ (faksimilová edice dokumentů). In *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR* [online].

76 Ústav paměti národa v rámci svojej výskumnej a osvetovej činnosti spracoval životopisné výpovede mnohých obetí minulého režimu vrátane osôb, ktoré pre svoj nevhodný kádrový profil neboli prijatí na vysokú školu, resp. z nej boli vylúčení. Medzi inými možno spomenúť napr. Jána Jánoka, ktorý bol v roku 1959 zo štúdia na vysokej škole vylúčený na základe udania, že jeho otec odmieta vstúpiť do družstva: Ján Jánok. In *Ústav paměti národa* [online]. Kádrovým previerkam padol za obeť aj Milan Brišš pre svoj údajný buržoázny pôvod: Milan Brišš. In *Ústav paměti národa* [online].

bolo jedným z nástrojov, ktorým komunistický režim udržiaval ideologickú kontrolu nad vzdelávacím systémom. Hoci oficiálne išlo o budovanie socialistickej inteligencie, v skutočnosti išlo o systémovú diskrimináciu, ktorá ovplyvnila osudy tisícok mladých ľudí.

Problém vymožitelnosti práva na vysokoškolské vzdelanie: prípad Valérie Matulayovej

Skúsenosť s nepriaznivými kádrovými posudkami mala aj Valéria Matulayová. Keď sa jej dcéra v roku 1958 nedostala napriek svojmu výbornému prospechu na vysokoškolské štúdium – lekársku fakultu,⁷⁷ Valéria Matulayová nesúhlasila s týmto rozhodnutím a podľa slov jej manžela využila rôzne oficiálne i neoficiálne možnosti, ako zabezpečiť svojej dcére prístup k vysokoškolskému vzdelaniu. Odvolanie voči rozhodnutiu bolo zamietnuté a sťažnosti adresované prezidentovi Antonínovi Novotnému či Karolovi Bacílkovi na ÚV KSS, v ktorých Valéria Matulayová apelovala na svoj robotnícky pôvod i na účasť v protifašistickom odboji, ostali bez reakcie. Rovnaký osud čakal aj mladšieho syna Matulayovcov, ktorý chcel na vysokej škole študovať strojnú inžinierstvo.⁷⁸ Táto situácia zjavne vyvolala vo Valérii Matulayovej pocit krivdy do takej miery, že sa pred inými osobami urážlivo vyjadrovala na adresu viacerých lokálnych funkcionárov strany, konkrétne na adresu školského referenta okresného národného výboru v Nových Zámkoch Miroslava Ušiaka a riaditeľa strednej školy Michala Rafaja.⁷⁹ Za svoj kritický postoj sa Valéria Matulayová stala predmetom záujmu vyšetrovateľov Štátnej bezpečnosti. Dňa 1. februára 1961 bola predvedená pred vyšetrovateľa⁸⁰ v súvislosti s podozrením zo spáchania trestného činu podvracania republiky. Skutok, ktorý jej bol kladený za vinu, bol pritom identifikovaný širšie, než k čomu sa sama priznala pri prvom vypočúvaní.⁸¹ Po vykonaní prvot-

77 Z dostupných archívnych materiálov nie je jasné, o ktorú konkrétnu lekársku fakultu sa malo jednať. Vzhľadom na to, že rodina Matulayovcov žila v Nových Zámkoch je pravdepodobné, že sa jednalo o Lekársku fakultu Univerzity Komenského v Bratislave.

78 Ústav pamäti národa (ÚPN), fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Odvolanie v prospech obvinenej proti rozhodnutiu Krajského súdu v Bratislave, sp. zn. 1 T 06/61, sign. 154.

79 ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Zápisnica zo dňa 2.2.1961, sign. 8.

80 ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozkaz k predvedeniu so súhlasom zástupcu náčelníka KS-MV zo dňa 31.1.1961, sign. 5.

81 ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Uznesenie o stíhaní zo dňa 30.1.1961, sign. 1. Skutok bol kvalifikovaný v zmysle gumového ustanovenia § 79a ods. 1 zákona č. 86/1950 Sb. Trestný zákon: „Kto z nepriateľstva k ľudovodemokratickému poriadku vykonáva podvrtnú činnosť proti samostatnosti republiky, proti jej ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu alebo spoločenskému poriadku, proti vymoženostiam pracujúceho ľudu dosiahnutým pri výstavbe socializmu, proti územnej celistvosti alebo obranyschopnosti republiky, potresce sa odňatím slobody na jeden až päť rokov.“

ných úkonov bola umiestnená do vyšetrovacej väzby, kde bola vystavená fyzickému a psychickému nátlaku s cieľom prinútiť ju k priznaniu trestnej činnosti. Podmienky väzby boli extrémne kruté: musela chodiť 16 hodín denne po cele, svetlo nebolo vypínané, bola zbavená spánku a fyzicky napádaná. Na usvedčenie Valérie Matulayovej z trestnej činnosti bola použitá agentka Štátnej bezpečnosti Alžbeta Csepyová, ktorá ju mala obviniť z navádzania na emigráciu. Ako svedkovia boli tiež pripravované ďalšie osoby, pričom metódy získavania výpovedí boli nezákonné a vykonštruované.⁸² Z jednotlivých zápisníc z výsluchov obvinenej je pritom zrejmé, že tieto výsluchy boli časté, trvali niekoľko hodín a počas nich boli postupne pridávané skutky, ku ktorým sa mala obvinená priznať, čo aj pod tlakom robila.⁸³ Okrem svedeckých výpovedí nemal prokurátor k dispozícii žiaden iný usvedčujúci dôkaz, ktorý by potvrdzoval skutky kladené obvinenej za vinu.⁸⁴

O veci rozhodoval Krajský súd v Bratislave. Valéria Matulayová pred súdom odmietla väčšinu obvinení, okrem urážlivých výrokov voči osobám, ktoré mali byť podľa obžalovanej zodpovedné za to, že jej deťom bolo znemožnené štúdium. V odôvodnení rozsudku, ktorým Valériu Matulayovú súd uznal vinou z trestného činu podvracania republiky, súd okrem iného uviedol, že triedny a hodnotový profil rodičov uchádzača o vysokoškolské štúdium je vo všeobecnosti rozhodujúcim kritériom pre prijatie na vysokoškolské štúdium. Na obhajobu takéhoto výkladu prístupu k vysokoškolskému vzdelaniu súd uviedol, že je potrebné, aby si vedúca sila v spoločnosti – robotnícka trieda – vychovala svoju vlastnú inteligenciu pochádzajúcu z robotníckej, resp. roľníckej triedy. Uprednostňovanie uchádzačov na štúdium s takýmto pôvodom má byť v tomto zmysle „nápravou krívd“ minulosti, keď bol prístup k vysokoškolskému vzdelaniu via-

82 SLÁVIK. *Výrovnanie sa s komunistickou minulosťou v trestnoprávnej rovine v krajinách bývalého Československa*. Brno 2022, s. 83-88. Porovnaj: MORBACHER. Trestnoprávne vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou na Slovensku a úloha ÚPN v tomto procese. In *Pamäť národa*, 2008, roč. 4, č. 3, s. 78.

83 Išlo dovedna o 8 výsluchov v priebehu 5 týždňov. ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 1.2.1961, sign. 40 – 41, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 3.2.1961, sign. 42 – 44, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 7.2.1961, sign. 45 – 49, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 17.2.1961, sign. 50 – 52, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 20.2.1961, sign. 53 – 55, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 24.2.1961, sign. 56 – 58, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 6.3.1961, sign. 59 – 64, ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 7.3.1961, sign. 65 – 68.

84 ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Žaloba vo veci sp. zn. 1 T 06/61, sign. 119 – 123.

zaný na finančné možnosti, čím mala byť v prístupe k vzdelaniu znevýhodnená práve robotnícka, roľnícka trieda či nižšie postavené skupiny obyvateľstva. Súd bez náznaku dôkazov uviedol, že problematickým pri kádrovom posudku mal byť manžel obžalovanej Oskar Matulay, ktorý počas Slovenského štátu pôsobil ako predseda Okresného súdu v Skalici, a teda podľa názoru súdu bol významným činiteľom štátneho aparátu. Pri prijímaní syna obžalovanej mali byť problematické aj výroky, ktoré jej boli kladené za vinu.⁸⁵ Valéria Matulayová bola teda v zmysle ustanovenia § 79 ods. 1 písm. a) Trestného zákona z roku 1950⁸⁶ odsúdená na 2,5 ročné väzenie. Toto rozhodnutie bolo Najvyšším súdom zrušené a vo veci bolo nariadené nové konanie, ako aj vyšetrenie duševného stavu odsúdenej.⁸⁷ Krajský súd však opäť odsúdil Valériu Matulayovú na rovnaký trest. Posudky psychiatrických znalcov naznačovali, že obžalovaná mohla mať zníženú pričetnosť, no senát nevyhovel žiadosti o zrušenie väzby napriek jej vážnemu zdravotnému stavu. Senát pritom ignoroval oznámenie obhajoby, že priznania ku skutkom uvedené v rámci jednotlivých výpovedí boli vynútené strachom a nezákonnými vyšetrovacími metódami. Dňa 28. decembra Najvyšší súd zrušil rozsudok krajského súdu a uložil Matulayovej trest 18 mesiacov nepodmienečne. Aj keď uznal, že krajský súd neprimerane posúdil jej zdravotný stav, nepodmienečný trest jej uložil, a to i napriek tomu, že bola vážne chorá. Mala karcinóm prsníka, ktorý bol pravdepodobne spôsobený úderom do železného stola, ktorý Valéria Matulayová utŕžila počas vyšetrovania Štátnou bezpečnosťou. Valéria Matulayová si časť trestu odpýkala a v januári 1962 vo výkone trestu podstúpila operáciu karcinómu prsníka. Z väzenia bola prepustená na základe amnestie, no 18. októbra 1963 zomrela na následky rakovinového ochorenia. V roku 1991 bol odsudzujúci rozsudok v rámci rehabilitácie zrušený.⁸⁸

I keď je prípad Valérie Matulayovej len jedným kúskom v mozaike problematiky vymožitelnosti práva na vzdelanie, reflektuje zásadný rozpor medzi vnútroštátnou praxou selekcie uchádzačov o vysokoškolské štúdium na základe triedneho pôvodu a medzinárodnoprávnym ukotvením práva na vzdelanie. Kritériá, ktoré sa uplatňovali v procese prijímania študentov na vysoké školy, mali za cieľ najmä potrestať potomkov triednych nepriateľov a súčasne zvýhodniť potomkov robotníckej a roľníckej triedy. Zjavne diskriminačný charakter tých-

85 ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozsudok Krajského súdu v Bratislave zo dňa 17.11.1961, sp. zn. 1 T 06/61, sign. 124 – 129.

86 Zákon č. 86/1950 Sb. Trestný zákon.

87 ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozsudok Najvyššieho súdu v Bratislave zo dňa 28.12.1961, sp. zn. 6 To 038/61, sign. 130 – 131.

88 Uvedené skutočnosti sú reprodukované podľa podnetu ÚPN adresovaného Generálnej prokuratúre SR v súvislosti s podozrením zo spáchania trestného činu zneužitia právomoci verejného činiteľa podľa: SLÁVIK, *Výrovnanie sa*, s. 83-88; porovnaj: MORBACHER, *Trestnoprávne vyrovnávanie sa*, s. 78.

to podmienok, ich arbitrážnosť⁸⁹ a neproporcionalita⁹⁰ boli v príkrom rozpore nielen s princípmi rovnosti zakotvenými v ústavách,⁹¹ ale aj s medzinárodnými štandardmi ochrany ľudských práv, majú na zreteli osobitne kritiku UNESCO z roku 1957, ktorú sme už spomínali. Napokon, akékoľvek obmedzovanie prístupu k vzdelaniu z dôvodov sociálneho či rodinného pôvodu, politických názorov alebo presvedčenia bolo v rozpore aj s neskoršími medzinárodnými záväzkami Československa vyplývajúcimi z Dohovoru proti diskriminácii vo vzdelávaní z roku 1960. Súdna argumentácia, ktorá legitimizovala triedny pôvod, resp. pôvod rodičov ako rozhodujúce kritérium pre prijatie na vysokoškolské štúdium, nenachádza oporu ani v ústavnoprávnom vymedzení práva na vzdelanie, ani v zákonných predpisoch. Predstavovala porušenie zásady rovnosti občanov pred zákonom a práva na vzdelanie. Takéto reštriktívne poňatie práva na vzdelanie – opierajúce sa o ideologické hľadiská namiesto individuálnych schopností a výsledkov – bolo v skutočnosti formou štátom inštitucionalizovanej diskriminácie. Pre prípad Valérie Matulayovej je príznačná tiež absencia mechanizmov, ktoré by jednotlivcovi zabezpečili uplatniteľnosť jeho základných práv.

Záver

Keď 17. novembra 1989 začala Nežná revolúcia, študentské hnutie sa rýchlo zorganizovalo a formulovalo svoje požiadavky vo vzťahu k vládnym predstaviteľom. Medzi mnohými odznela aj požiadavka Nezávislých študentských odborov na deideologizáciu vysokého školstva zmenou prijímacích konaní a ukončením rozlišovania študentov na základe triedneho pôvodu, politickej angažovanosti rodičov či starých rodičov, či na základe náboženského vyznania.⁹² Zmena v realizácii práva na vzdelanie nastala až po novembri 1989 a bola v zásade zhmotnená najmä prijatím nového vysokoškolského zákona v roku 1990, ktorý podstatne menil nielen riadenie a organizáciu vysokých škôl, ale aj podmienky prijímania na vysokoškolské štúdium.

Záverom možno konštatovať, že i keď bolo právo na vysokoškolské vzdelanie štátom garantované, jeho reálne uplatnenie bolo striktne podmienené radom faktorov, ktoré presahovali akademické kritériá. Vzhľadom na zákonné i podzákonné podmienky prístupu k vysokoškolskému vzdelaniu je zrejmé, že štát pri

89 Negatívny posudok strednej školy v roku 1958 mal za následok, že prihláška uchádzača sa ani len nedostala k prijímacej komisii vysokej školy.

90 Vzhľadom na nízke počty uchádzačov o štúdium v porovnaní s plánom počtu prijatých študentov. Pozri bližšie: GLOSSOVÁ, *Nespôsobilý*, s. 38-42.

91 Ústava 9. mája (ústavný zákon č. 150/1948 Sb.) a socialistickej Ústavy (ústavný zákon č. 100/1960 Zb.).

92 Výzva študentom zo dňa 20.11.1989, citované podľa: Stanoviská študentov, november 1989. In *17 november 1989* [online].

výkone tohto práva kládol dôraz na triedny pôvod uchádzačov, čím vniesol do vzdelávania ideologický faktor. Právo na vzdelanie tak v tomto období nemá charakter univerzálneho práva, ale skôr akéhosi podmieneného privilégia, ktoré bolo priznávané tým, ktorí vyhovovali ideologickým očakávaniam štátu. Jeho realizácia nebola rovná, ale selektívna a kontrolovaná a ako taká bola v rozpore s medzinárodnoprávnym ukotvením práva na vzdelanie. Dobová doktrína vykládala právo na vzdelanie zužujúco oproti jeho ústavnej formulácii. Ideologické požiadavky a štátny dohľad nad prístupom k vysokoškolskému štúdiu ukazujú, že rovnosť príležitostí bola obmedzená a podriadená politickým cieľom. Vzdelanie tak plnilo v prvom rade ideologicko-regulatívnu funkciu, čím sa stalo nástrojom upevňovania režimu.

O autorovi / About the author

Mgr. Terézia Švedová, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Šafárikovo nám. 6, 810 00 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: terezia.cokynova@flaw.uniba.sk

<https://orcid.org/0009-0003-8365-1262>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58103854500>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Ústav pamäti národa (ÚPN), fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Odvolanie v prospech obvinenej proti rozhodnutiu Krajského súdu v Bratislave, sp. zn. 1 T 06/61, sign. 154.

ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Zápisnica zo dňa 2.2.1961, sign. 7.

ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozkaz k predvedeniu so súhlasom zástupcu náčelníka KS-MV zo dňa 31.1.1961, sign. 1.

ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozkaz k predvedeniu so súhlasom zástupcu náčelníka KS-MV zo dňa 31.1.1961, sign. 4.

ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 1.2.1961, sign. 40 – 41.

ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 3.2.1961, sign. 42 – 44.

ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 7.2.1961, sign. 45 – 49.

- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 17.2.1961, sign. 50 – 52.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 20.2.1961, sign. 53 – 55.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 24.2.1961, sign. 56 – 58.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 6.3.1961, sign. 59 – 64.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Protokol o výsluchu obvinenej zo dňa 7.3.1961, sign. 65 – 68.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozsudok Krajského súdu v Bratislave zo dňa 17.11.1961, sp. zn. 1 T 06/61, sign. 124 – 129.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Rozsudok Najvyššieho súdu v Bratislave zo dňa 28.12.1961, sp. zn. 6 To 038/61, sign. 130 – 131.
- ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, V-1 709, Žaloba vo veci sp. zn. 1 T 06/61, sign. 119 – 123.
- V Paříži o Chartě lidských práv. In Slobodné slovo, 11. decembra 1948, s. 2. Citované podľa: 10. december 1948 – Schválenie Všeobecnej deklarácie ľudských práv Valným zhromaždením OSN . In Ústav pamäti národa [online]. [cit. 2025-07-20]. Dostupné na: <<https://www.upn.gov.sk/sk/10-december-1948-%E2%80%93-schvalenie-vseobecnej-deklaracie-ludskych-prav-valnym-zhromazdenim-osn/>>
- Vládni návrh, ktorým sa predkladá Národnému shromáždění Československé socialistické republiky k projevu souhlasu Úmluva o boji proti diskriminaci v oblasti vzdělání, přijatá v Paříži dne 14. prosince 1960 na jedenáctém zasedání Generální konference Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu. In: Poslaněcká sněmovna [online]. [cit. 2025-07-24]. Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/016schuz/prilohy/priloh09.htm>>
- Stenoprotokol zo 16. schôdze Národného zhromaždenia Českosloveskej socialistickej republiky. In: Poslaněcká sněmovna [online]. [cit. 2025-07-24]. Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/016schuz/s016009.htm>>
- Zásady pro spracování kádrových pořádků schválené předsednictvem ústředního výboru KSČ dne 14. července 1972. Citované podľa: NOSKOVÁ, Alena – PAŽOUT, Jaroslav: Neperiodické publikace Ústředního výboru KSČ (faksimilová edice dokumentů). In Ústav pro soudobé dějiny AV ČR [online]. [cit. 2025-07-15]. Dostupné na: <http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/10-neperiodicke-publikace-ustedniho-vyboru-ks.html>
- Zásady výběru a rozmístňování posluchačů Vysoké školy politické ÚV KSČ v Praze, její fakulty v Bratislavě, připojených kursů a Vysoké stranické školy při ÚV KSSS v Moskvě schválené sekretariátem ústředního výboru KSČ dne 28. září 1971. Citované podľa: NOSKOVÁ, Alena – PAŽOUT, Jaroslav: Neperiodické publikace Ústředního výboru KSČ (faksimilová edice dokumentů). In Ústav pro soudobé dějiny AV ČR [online]. [cit. 2025-07-15]. Dostupné na: <http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/cat_view/9-dokumenty/10-neperiodicke-publikace-ustedniho-vyboru-ks.html>
- Výzva študentom zo dňa 20.11.1989, citované podľa: Stanoviská študentov, november 1989 . In 17 november 1989 [online]. [cit. 2025-10-28]. Dostupné na: <<https://www.17november1989.sk/sk/stanoviska-studentov-november-1989/>>

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- CONNELLY, John. *Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2000.
- DEVÁTÁ, Markéta. *Kulturně-vědní politika KSČ a ideologizace společenských oborů v letech 1945–1960. Disertační práce*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze Katedra dějin a didaktiky dějepisu, 2011.
- GLOSSOVÁ, Marta. „Nespôsobilý na vysokoškolské štúdium“. *Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948 – 1960*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2021.
- HOFFMANN, Stefan-Ludwig, ed. *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, 2010.
- HODÁS, Milan. *Historický vývoj ľudských práv a ústavného štátu (a niektoré súčasné výzvy)*. Bratislava: História ľudských práv, o. z., 2016.
- IRIYE, Akira; GOEDDE, Petra a HITCHCOCK, William I., eds. *The Human Rights Revolution: An International History*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- JAREŠ, Jakub. *Akademické milieu v časech prověrek – vysoké školy v letech 1948–1956. Poválečná reforma českého vysokého školství a její kořeny. Disertační práce*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2016.
- MARX, Karl. *Critique of the Gotha Program*. Oakland: Spectre Classics PM, 2023.
- PALÚŠ, Igor a TKÁČ, Vojtech. *Sociálně-ekonomické práva občanů ČSSR*. Bratislava: Vydavatelství a nakladatelství ROH, 1988.
- PEŠKA, Pavel. *Ústavy lidově demokratických zemí*. Praha: Orbis, 1954.
- RYCHLÍK, Jan; POKORNÝ, Milan; ZELENKOVÁ, Anna et al. *Dějiny Slovenska*. Praha: Vyšehrad, 2024.
- SLÁVIK, Martin. *Vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou v trestnoprávnej rovine v krajinách bývalého Československa. Dizertačná práca*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra politologie, 2022.
- SRNSKÁ, Milena. *Socialistická koncepce ochrany lidských práv v mezinárodním právu*. Praha: Academia, 1983.
- TOMUSCHAT, Christian. *Human Rights: Between Idealism and Realism*. New York: Oxford University Press, 2003.
- ZDOBINSKÝ, Stanislav et al. *Československá ústava. Komentář*. Praha: Panorama, 1988.
- ZDOBINSKÝ, Stanislav et al. *Státní právo ČSSR*. Praha: Panorama, 1985.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- AGHION, Philippe; BOUSTAN, Leah; HOXBY, Caroline et al. The Causal Impact of Education on Economic Growth: Evidence from U.S. In *Harvard Scholar* [online], 2009. [2025-07-03]. Dostupné na: <https://scholar.harvard.edu/files/aghion/files/causal_impact_of_education.pdf>
- BRUNKHORST, Hauke. Deklarácia nezávislosti Spojených štátov a Virgínska deklarácia práv z roku 1776. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 108-116.
- BRUNKHORST, Hauke. Francúzska revolúcia a Deklarácia práv človeka a občana z roku 1789. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 117-124.
- ERBAN, Evžen. Hlavní referát. In *30 let Všeobecné deklarace lidských práv. Sborník příspěvků přednesených na vědeckém semináři dne 8. 12. 1978*. Praha: Horizont, 1979, s. 11-41.

- GÁBRIŠ, Tomáš. Zrod moderného uhorského konštitucionalizmu. In *Na ceste k modernej ústave: zborník Filozofickej fakulty UK*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 167-202.
- GIL-LACRUZ, Marta; GIL-LACRUZ, Ana Isabel a GRACIA-PÉREZ, María Luisa. Health-related quality of life in young people: the importance of education. In *Health and Quality of Life Outcomes* [online], 2020, roč. 18, č. 187. [cit. 2025-07-03]. Dostupné na: <https://link.springer.com/article/10.1186/s12955-020-01446-5>
- GURÁN, Peter. Práva detí a vzdelávanie. In HORNÁ, Dagmar a PETŐCZ, Kálmán, eds. *Právo na vzdelanie a jeho kľúčové aspekty*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2015, s. 35-64.
- HOFFMANN, Stefan-Ludwig. „Dlhé“ 19. storočie a prvá svetová vojna. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 125-130.
- HONNEFELDER, Ludger. Kresťanstvo a stredovek. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 7-15.
- HORN, Christoph. Antika. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 1-7.
- CHOVANEK, Jaroslav. Historicko-právne východisko k vzniku Ústavného súdu SR (ústavné súdnictvo podľa úst. zák. o čs. federácii. In *Štát a právo*, 2020, 2-3, s. 118-129.
- Ján Jánok. In *Ústav pamäti národa* [online]. [cit. 2025-07-28]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/jan-janok-1929-2019/>
- KERN, Alexander. The Value Of An Education. In *Journal of Education Finance*, 1976, roč. 1, č. 4, s. 429-467.
- KINGSTON, Paul W.; HUBBARD, Ryan; LAPP, Brent et al. Why Education Matters. In *Sociology of Education*, 2003, roč. 76, č. 1, s. 53-70.
- KUNZ, Otto. Uskutečňovanie Všeobecné deklarácie ľudských práv a paktu o ľudských právach v československom právnom rádu. In *30 let Všeobecné deklarácie ľudských práv. Sborník příspěvků přednesených na vědeckém semináři dne 8. 12. 1978*. Praha: Horizont, 1979, s. 132-136.
- LESNÁ, Ľuba. ÚPN: No cooperation from prosecutor, despite law. In *The Slovak Spectator* [online], 2008. [2025-30-07]. Dostupné na: <https://spectator.sme.sk/politics-and-society/c/upn-no-cooperation-from-prosecutor-despite-law>
- LOEWENSTEIN, Karl. Militant Democracy and Fundamental Rights, I. In *The American Political Science Review*, 1937, roč. 31, č. 3, s. 417-432.
- LOHMANN Georg. Karol Marx. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 84-90.
- MALÝ, Karel. Stopadesáté výročí vydání prosincové ústavy. In *Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 2, s. 62-72.
- MARX, Karl. On Jewish Question. In *The Collected Works of Karl Marx*. Hastings: Delphi Classics, 2016, s. 31-57.
- MARX, Karol. Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844. In *Univerzita Karlova* [online]. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. [cit. 2025-07-07]. Dostupné na: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/507289/mod_resource/content/1/Marx.Ekonomicko-filozofickeRkp.pdf
- Milan Brišš. In *Ústav pamäti národa* [online]. [cit. 2025-07-28]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/milan-briss-1930/>
- MORBACHER, Ľubomír. Trestnoprávne vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou na Slovensku a úloha ÚPN v tomto procese. In *Pamäť národa*, 2008, roč. 4, č.3, s. 77-80.
- NELSON, Richard R. a PHELPS, Edmund S. Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth. In *The American Economic Review*, 1966, roč. 56, č. 1/2, s. 69-75.

- PETŐCZ, Kálmán. Inkluzívne vzdelávanie. In HORNÁ, Dagmar a PETŐCZ, Kálmán, eds.. *Právo na vzdelanie a jeho kľúčové aspekty*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2015, s. 65-124.
- SICHEL, Betty A. Karl Marx and the Rights of Man. In *Philosophy and Phenomenological Research*, 1972, roč. 32, č. 3, s. 355-360.
- STANFIELD, James. Parental choice and the right to education: Revisiting Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights. In *UNESCO* [online]. Paris: UNESCO, 2021. [cit. 2025-07-20]. Dostupné na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380161>
- ZIMMERMANN, Rolf. Totalitárna katastrofa a rok 1945. In POLLMAN, Arnd a LOHMANN, Georg, eds. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 131-135.

Dobová legislatíva / Legislation

Deklarácia nezávislosti (1776)

Deklarácia práv človeka a občana (1789)

Ústava Belgicka (1831)

Zákonný článok XIX/1848 o uhorskej univerzite

Základný zákon štátny č. 142/1867 r. z. o všeobecných právach štátnych občanov v kráľovstvách a zemiach

Encyklika pápeža Leva XIII. o kresťanskej ústave štátov Immortale Dei, 1. 11. 1885

Encyklika pápeža Leva XIII. o kapitáli a práci Rerum Novarum, 15. 5. 1891

Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 30/1947 Sb. o chartě Spojených národů a statutu Mezinárodního soudního dvora, sjednaných dne 26. června 1945 na konferenci Spojených národů o mezinárodní organizaci, konané v San Francisku

Ústavný zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky

Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948)

Zákon č. 195/1949 Sb. o spravovacom poriadku Národného zhromaždenia

Zákon č. 58/1950 Sb. o vysokých školách

Zákon č. 61/1954 Sb. o spravovacom poriadku Národného zhromaždenia

Deklarácia práv dieťaťa (1959)

Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky

Dohovor proti diskriminácii vo vzdelávaní (1960)

Encyklika pápeža Jána XXIII. o nastolení univerzálneho mieru v pravde, spravodlivosti, láske a slobode Pacem in terris, 11. 4. 1963

Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (1966)

Zákon č. 19/1966 Zb. o vysokých školách

Vyhláška Ministerstva školstva SSR č. 28/1969 Zb. o prijímaní na štúdium na vysoké školy

Vyhláška Ministerstva školstva SSR č. 164/1975 Zb. o prijímaní na štúdium na vysokých školách

Zákon č. 39/1980 Zb. o vysokých školách

Dohovor o právach dieťaťa (1994)

Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky č. 276/2024 Z. z.